

何陋哉

श.र.
९

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ ग्रंथमध्यस्थितिः। मंगलादीनि मंगलमध्यानि मंगलांतानि शास्त्राणि ग्रंथं ते वीरपुरुषकाणां त्वा
दिभाष्योक्तफलोद्देशेनेत्यर्थः। ताभ्यां विभेति। तेन वित्तश्च निचरणम्। वेदाध्ययनकर्तृत्वेन तदुक्तानुक्तकर्तृत्वेन च प्रसि
द्धैरित्यर्थः॥ श्रुतिसिद्धत्वेपीति। एष आत्मापहृतपाप्या इत्यादि श्रुतिसिद्धत्वेपीत्यर्थः। पारमार्थिकत्वादिति। नेह
नानास्तिकिंचनेति श्रुतेरिति भावः। निसृष्टं प्रसिद्धं। तत्सर्वमिति। मूलं व्याख्यानं चेत्यर्थः। तत्र मूलैर्द्वयं न स्वतंत्रं सत्त्वं।
गुप्तिर्न किं रित्यादौ वक्ष्यमाणोत्तरसंबंधात्। हेतुमतिचेत्यादौ तदसंबंधाच्च। व्याख्यानमप्यसंगतमित्याह। योगवि
भागस्येति। तच्च प्रकृत्यर्थेति। प्रतिधातु अनंतलडादेशानां शक्तिकल्पना ये स्यैकधातोरेव शक्तिकल्पनेनाद्य
वादिति भावः। तुल्यपुत्पाककर्त्रादीनामपि धातुवाच्यत्वं प्रत्ययास्तु धोतका अतएव तेषां विशेषणत्वमिति परे
। तस्य लटः। स्फुरमिति। भावकर्मकर्तृरूपमित्यर्थः। धोयएवेति। तद्दीजंतूक्तं। निसृष्टः भाष्यादि प्रसिद्धः। अनुमातुं
राक्यं तेति। गुणः वृत्तात्मसंस्कारइति न्यायेन भावकर्मणोः कर्तरीति लविशेषणं तत्र वर्तमानस्येत्यर्थ इति भावः
। तयोरेवेत्यस्य स्थाने कर्मणि कृत्यक्तखलयाः भावे कर्मकेभ्य इति न्यासः कार्यः अनुदात्तडि। तश्च कर्तृरिति कर्मव्यति

एम
९८

हरिस्तुतरमेव पठनीयमिति तात्पर्यं। इत्येवास्त्विति। भावकर्मणोरित्युत्तरं भावे कर्मकेभ्य इति नियमार्थं कार्यमित्यर्थः।
विपरीतेति। एवं च कर्तृरिति न स्यादिति भावः। चकार इति। सच कर्मणोः संभवात्कर्तुः समुच्चायकरतिनोक्तदोष इति भावः।
नच भावकर्मणोरित्यस्य स्थाने कर्मणि भावे कर्मकेभ्य इति विधायकमस्त्विति वाच्यं। एवं वचने आनुमतिकवचनकल्प
ने चलाद्यभावात्। इत्याद्येवास्त्विति भावकर्मणोरित्युत्तरमिति भावः। लक्ष्येति। कर्तृरिति कृतं लक्ष्यभावे कर्मके
भ्य इति न्यासोक्तः भावे इत्यादिविधायकमेवेति भावः। सायक इति। कर्मणातिकर्मार्थकत्वानुवादेन तद्धिधानाज्ज्ञा
पकारित्यर्थः। वेद्यार्थोदिति। नच तत्र कर्मणि च कृत्येत्याद्यस्तु चेन पूर्वसूत्रानुकर्ष इति वाच्यं। नाद्यभावा
दिति तात्पर्यं। गौरवादिति। अनंतकृतीनां शक्त्यावच्छेदकत्वेन निगमः तासां कृतित्वेनानुगमे च गौरवमिति भावः
। तच्चाभावेति। एवं चाल्पलभ्यतया तत्र शक्तिर्वक्तुमशक्येति भावः। नामार्थयोरिति। समानविभक्तिकनामार्थम
योरित्यर्थः। न्यामादिति। किंच त्वया लवं शक्ततावच्छेदकं वाच्यं। तच्च न तदजानतोपि बोधात्। किंच स्थानिनां क
ट्चडादिभेदेनानैयत्यादयवस्तत्वाच्च तेषु शक्तिग्रहोदुरुपपादरत्यपि बोध्यं। इत्यादि विनि। आदिभावः न

श. २.
२

देवद

इति। इति न्यायेनेति। तथा हरेवेत्यादौ पूर्वसुमादिस्थाने व्याकरणान्तरे परलोपादीनां विधानाद्याकरणानां कलहेपद
संमोहेनार्थस्यापि संमोहाद्विधानापत्तौ समुदाये एव शक्तिकल्पनायुक्तेत्यपि बोध्यं। तत्रानिष्टमिति। ननु प्रत्ये
कं परात्तामवधत्तशक्तिकानां समुदायेन यथा मुत्पत्तिस्मृतानां तत्तदर्थोपस्थानद्वारा वाक्यार्थबोधसंभवान्न
तयोरायतिरित्यरुचेरह। किंचेति। तत्कथमिति। एवं च लावचात्कृततामपि कृतिर्वाच्या स्यात्। न च केवलकृतौ
प्रयोगाभावः आत्मातेपिसमत्वात्। यत्ताजातइत्यादेः सत्वाच्च। प्रमाणमिति। एवं च लावचकोरेव दत्तइ
त्यादाविवदन्तः यत्तातीत्यादावपि पुष्पद्युषपदरतिसूत्रानुवादबोधितकृष्यनुभवसिद्धसामानाधिकर
णानुभवेन धर्मिणो वाच्यत्वमिति भावः। अन्यादृशसामानाधिकरण्यं तु न शब्दार्थः। प्राधान्यानुपेधात्कृते
र्वाच्यतेति ननु कं प्रत्ययार्थः प्रधानमित्यस्याजेत्यादौ अभिचारत्। आश्रयमात्रमिति। आश्रयतानामनं
तत्वेप्याश्रयतात्वमखंडं शक्यतावच्छेदकानामनुगमकमिति न शक्यतावच्छेदकाननुगमः। आश्रयत्वमेव श
क्तिविशेषरूपमखंडमेकं समवायवदित्यप्ये। नानन्वयइति। तवतु धातुना प्रत्ययेन च कृतेर्बोधनादनन्वयः स्या

राम
२

वि

रिति भावः। व्यापारिलक्षणमाह इति। मदितु व्यापारस्य धातुनैवोक्ततया तत्राश्रयत्वे लक्षणोपपत्तेरसर्वत्र तदेव शक्यम
स्तु किमनेन प्रयासेनेति भावः। संबंधनूपलक्षणज्ञानाननुभवाच्च। क्वचिदिति। रथोगच्छतिकर्तृत्वादौ। किंच। कर्मलकारित
वकः प्रत्ययार्थः। न फलं तस्य धातुतएवलाभात्। न कृतिसत्त्वा अभिहितत्वेन यच्च ते चैत्रेणोत्पादौ तृतीया नामतेः। न च आश्र
यत्वं सर्वजतस्यैव शक्यत्वोचित्यात्। प्रथमोक्तलभ्य आश्रयस्यपि न। आश्रयत्वात् शक्तिमत्त्वेन ततोलाभात्। कर्त्रधिक
रणइति। तत्र हि आख्यातार्थो न कर्ता प्राधान्यापत्तेः। किंतु फलावच्छिन्नव्यापारानुकूलो व्यापारः कृत्यादिरूपः। स च व्यापार
त्वेनैव भूतएव जानाति रथोगच्छति इत्यादौ न लक्षणं कालान्वयो धात्वर्थव्यापारे आख्यातार्थेपि वा। आश्रयबोधस्त
लक्षणमात्रसितं तमादौ ये च सामानाधिकरण्योपपत्तिरिति। लः कर्मणीत्यादि कंतुलाक्षणकार्यानुशासनमित्यु
क्तं। निराकां सत्वादिति। अर्थो शेषेति शेषः किंमिति चेति चेन्न शक्यमाने आस्यमाने वायंगत इत्यादौ भावे चेत्यर्थः। एकवाक्य
तयेति। कर्तृगते हित्वे इत्यादिक्रमेणैवं च कर्तुं शेषणत्वात् न वाच्यतेत्यर्थः। तद्विधितानि सक्त्यादिना विशेषणतयेति
तिनगुणानां च परार्थत्वादिति न्यायविरोधोपि सूचितः। न विधिः। लः कर्मणीत्यादिः। सत्यमिति। उक्तस्यापि विरोधेन तत्सत्वे

पितृभ्यान्वयासंभवइतिभावः तस्मिन्निहितत्वेति। नचावांतरवासाथीन्विस्तृतदेकवावातायामावृत्त्या एकत्वाद्विशेषणत्व
मयातिवाच्यं। आहतोमानाभावान्निराकाशत्वाच्च। आदेशनामेवेति। ननुतस्येत्यर्थः ननुशब्दादनामिति एवंचभावकर्म
णोः शानजनायतिरितिभावः कर्मणि शानचइतिभावः भावेतुनसनइत्येभः भावपदार्थसंख्यानत्वान्ननुतः कर्मणी
त्यनेनाप्येकवाक्यतया न सकर्मकेभ्यो भावेशान्नतत आह किंचेति पुष्पतेइति द्विवचनत्वाद्यभावेनेतिभावः लभ्यतेवेति
अभावनूपत्वादितिभावः नन्वामरस्यनेनलः कर्मणीत्यस्यैकवाक्यत्वाच्च ननुतसहचरितामंतलक्षणनलदोष
इसरुचेरा। अपिचेति। जसंतत्वेइति। प्रथमांतत्वोपलक्षणमेतत्। तदाह। प्रथमांत। तथैवेति। आकरेइति। पदमंजया
मित्यर्थः भाष्यस्वरसोप्येवमेव। तदेकवाक्यतयेति। परिपूर्णवाक्यस्यैवानुवाद्यसमर्पकत्वात्सन्महावाक्यार्थबोधप्र
तिकारणत्वाच्चेतिभावः इदानीमिति। महावाक्यार्थबोधकालेइत्यर्थः व्यर्थिति। तिस्रसिद्धेकयोरित्युनयोरेकवाक्यत
यैवद्वित्वादौवाच्यतायाः सिद्धत्वात्। नचकर्त्रादौशक्त्यबोधनेनमां सक्रमनसिद्धिरेवफलं। मतसिद्धौ पुनरन्वयः पु
नरन्वयेचमतसिद्धिरित्यन्योन्याश्रयादितिभावः अनिष्टावहेति गौरवात्कर्मणि शानचोदोर्लभ्यायतेश्च संख्यायाः परि

छेदकत्वेनैकस्मिन्कर्तरीत्येवविशेषणतायाएवौचित्याच्चेतिभावः। ग्रहणमिष्टमिति। कृतपूर्वीकटमि। तस्यकर्तृकर्मणोरि
तिसत्रेमातुः स्मर्यतरस्यादौकर्मणोऽविवक्षयाभावेनस्याधीगर्थेतिस्त्रेभाष्येउदाहृतत्वादितिभावः। नचकृतपूर्वीकटमि
तिवपूर्वमविवक्षितकर्मतयाभावेप्रत्ययेवृट्क्रियमाणदेवदत्तेनेत्यादिप्रयोगोदुवारः। विवक्षायाः प्रयोगाधीनत्वात्। ई
दृशीविवक्षा कृतपूर्वीत्यादिइतिविशेषमात्रविषयेत्यर्थस्यकर्तृकर्मणोरितिसत्रेभाष्ये धनितत्वाच्चातद्धूनयन्नाह। प्र
बलइति। इतिसत्रेइति। तत्रहिइत्तंयोरण्यणस्येत्यत्रवृत्तेर्भावेत्तौकर्मकत्वान्ननुतर्ण्यतात्सकर्मकत्वादितिभाष्यमुपा
दायकेयदेनेरमुक्तं। नन्वेतदविवक्षितकर्मणामत्रग्रहणेप्रतिकूलंरण्यातादप्यविवक्षितकर्मकाद्रविकप्रत्ययसं
भवात्। दर्शयन्तरस्यादौण्येनेऽविवक्षितकर्मकतादर्शनादितिचेन्न। एवंवृत्तिवर्त्योः समानार्थतयावृत्तिर्नैवोदितायस्य
विभाषेतिनिषेधात्। इत्तयाण्यणस्येत्वादिसिद्धौएवंतस्याविवक्षितकर्मतयानिरर्थकणिवसादृशेविषयेप्रयोगक
त्यनेमानाभावरस्याशयात्। अन्यथेति। सकर्मकेभ्योपितत्प्रवृत्तावित्यर्थः। कृतपूर्वीकटमित्यादिवृत्तेनेप्रयोगादस्यनु
पदमेवोक्तं। एवचकृतपूर्वीत्यादिद्वयेऽविवक्षितकर्मणानत्रग्रहणमावश्यकमितितात्पर्यं। भावेत्तांतादिति। अने

नचतेषां परस्परं स्वग्रंथविरोधमात्रं दर्शयते। नत्वयं सिद्धात इति भ्रमितयां कर्तृरिह रितिसूत्रस्य भाष्यात्मीतमु
 दकं येषां विभक्तं धनं येषामिति कर्मकर्ता दर्श आद्यजिति प्रतीयते। तत्रत्यकैय व्यञ्जेति बोध्यं। गतंति रश्चनमि
 ति। अयमभ्युच्चयः। गत्यर्थकर्मकेत्यनेन तेभ्यो भावेऽपि कस्यविशेषतो विधानादित्यन्यत्र प्रयोजितं। इत्युक्तमिति र
 प्राचीनैरिति शेषः। निवृत्तमेव एष पक्षतृतीयकसायां लावयतिकेदारं देवदत्त इति केयदादि प्रयोगात्। देवदत्तेन या
 चयतीति। अविवक्षितकर्मकात्सर्वे लोच्यं। वक्तव्यः प्रयोगानुसारित्वा द्विवक्ष्याम्यत्र तादृशविवक्षेव न
 । अन्यथोक्तकैयट प्रयोगविरोधोऽः परिहरः स्यादिति बोध्यं। सूत्रेऽपि न गृह्यं त इति। अत्र चाशितः कर्तृरिति सू
 त्रस्य भाष्यमानं। तत्र ह्युक्तं पूर्वादर्शः सकर्मकत्वात् कर्तृव्यप्राप्तः कोनियाम्यत इत्युक्तं। अन्यथामातुः स्मर्यत इति
 वदविवक्षितकर्मकत्वेना कर्मकेतायां सूत्रेणैव सिद्धेनियान्नमर्थस्यादिति भावः। प्रत्युक्तेति। तव कर्तृव्यविहि
 तलकारप्रसिद्धेरिति भावः। अन्योन्याश्रयेति। कर्त्रीव्यविहितत्वात्तु वारेनादेशविधिः लस्यानिकादेशात्तु वानार्थवि
 धौ स्यान्वर्थाभिधानसमर्थस्यैवादेशेनेति न्यायेन तलस्य तदर्थविहितत्वकल्पनमित्यन्योन्याश्रय इत्यभिमानः।

नभवतीति लः परस्मैयदमित्याद्यनुवाहसामर्थ्यादिति भावः। दोषांतरमप्याह। फलाभावादिति। एतन्ननुपलक्षणं।
 थलोपिज्ञापनारिति। नचासंज्ञातविरोधन्यायेन स एव श्रवणार्थोक्तः। बभूधाततंथेति निर्देशेन थलो लस्येत्संज्ञाव
 श्यत्वादिति भावः। एषेमहीत्यत्रापीति। टकाराभावे तत्र लिङ् इत्यनुवृत्तावमिदं वर्णोत्तस्य लिङ् इत्यर्थः स्यात्। प्रत्य
 याप्रत्ययो रित्यस्यार्थवात्यरिभाषायाश्च वर्णग्रहणः प्रवृत्तिरित्यंगसंज्ञा सूत्रकैर्यदतस्य सुकेरिति भावः। समभि
 व्याहार इति। सादृश्यादित्यर्थः। व्याख्यानादिति। एतेन थसस्य कारदामियः यकारं थप्रत्याहारं कृत्वा तस्य पांतीतंताम
 इति सूत्रपितुमुचितमित्यपासं। तथा सतिमियः यित्वा नाप्यतेः। इदमेव ज्ञापयति इह सूत्रे संभावितसमुदायानुबंधता
 नां नावयवानुबंधत्वमिति। एतेन प्रत्याहारार्थानुबंधस्यावयवानुबंधकत्वे स्यान्निवृत्तादिसूत्रस्य भाष्यविरोधः। तत्र ह्य
 पचश्चकारस्य प्रत्याहारार्थत्वमुक्तं। इत्यनेन चाप्यविचित्कार्यमपीति यदसं। प्रकृते ज्ञापकत्वेन तस्यांगीकारेऽप्यस्य
 तथांगीकारे मानाभावात्। संप्रतिमहेरिति। संप्रतीक कर्तृरिति उ०। वदश्चिमहे इत्यत्र कर्मणि। अन्यत्राभ्युच्चय इति।
 इह साधत्वाद्यानुवातांशे शब्दान्वयसत्वेऽपि तस्यैव कल्प्यबोधयितुं जानुदीतांशे उपदेशे इत्यस्यासंबंधः। इति प्रांचरति

शः २-
५

अत्रारुचिबीजंतुविभक्तिविपरिणामकल्पनेगीरवमिति। धातोराक्षपइति। इदं च भिन्नवाक्यतया सामान्यशास्त्रवि
हितानामनेन नियम एतदभावे पमोये ए प्रसक्तस्य सर्वस्यानेन निवृत्तिः क्रियत इति न भुक्तवंतमित्यादि न्यायविरोधो
लुगादिनेव नियमेनापि जातस्य निवृत्त्यंगीकाराद्वा न विरोध इति मतेन तस्यानुसाराच्चाक्षिप्रस्यापि एवेभानं यदा
त्विदं प्रकरणं निवारिविधिना सहेकवाक्यतयाः नुदात्तडि- तो धातोर्विहितस्य लस्य स्थाने एकत्वे गम्ये आत्मनेपदे
कवचनमित्यारिकमेण आत्मानादि धायकमिति मतेन तदा विशेष्यलाभः स्पष्ट एव आत्मनेपदशब्दो च भा
विसंज्ञाश्रय एव मत्रयसे- तच्च सर्वेषां खलेकयोतन्यायेनैकवाक्यताः एतदभावे प्राप्तातिप्रसंगपरिहारेण
रमेतेषां नियमतमवधारयति बोध्यं। सापितत्वारिति- अन्यथांतरंगत्वात् सामान्येन निवारिषु संख्याविशेषात्
पेक्षनियमाये स्यांतरंगत्वादिकरणे घनुरात्तेत्यादेर्विहितविशेष एवेमानाभावेन तेन व्यवधाना निबन्धमा प्रवृ
त्तौ सामान्यविधिना सर्वेषां सिद्धौ तद्वैयर्थ्यस्य एवेति भावः। अत्र पक्षे रदुभ्यस्तत्र से इति विषयसप्तमी। यडे-
तारिति। अन्यथा यडा घंतसमुदायस्य निड- निरूपितो गत्वाना यनो अडा एव व्यवस्था स्यादिति भावः। विशेषण

एम
५

मिति। तेन वैशिष्ट्यमर्थ इति बोध्यं। अन्येतु स्पग्रह एमिदमेकवाक्यतया विधायकमित्यर्थस्य ज्ञायकं तत्र धातोरिति पंच
म्याविहितविशेष एवेन तत्समानाधिकरणस्यानुदात्तडि- तस्य कमित्यर्थस्य ज्ञायकं तत्र धातोरिति पंचम्याविहित
विशेष एवेन तत्समानाधिकरणस्यानुदात्तडि- तस्यादेरपितत्वमेव तेन च ड- डोर्नरो यः। तदंतस्य धातुत्वाभावात्
ततो विहितत्वाभावाच्च। वृद्धात्त्यादौ स्पे इति च विषयसप्तमी तितद्विषये विकल्पसिद्धिरित्याहुः। इदं च सूत्रं नाम धा
तौ न प्रवर्तते- एतद्विषयसप्तस्य निबन्धानात्। धनितं चेदं लोहितारिसूत्रेऽपि ककार षकार प्रत्याख्यानपरभाष्ये
ए- अन्यथा वाक्यपदस्य स्थाने वा यादिति सूत्रिते आचारं क्विबंतसभ्यशब्दो दोषस्य स्पष्टत्वेन भाष्या संगतिः। व
डुव्रीहेरूधस इति सूत्रे भाष्ये पि धनितमिति निरूपितं। अवगल्भत इत्यादौ त्वनुदात्तत्वानुनासिकत्वप्रतिज्ञासाम
र्थ्यात्प्रवृत्तिः- चित्रीयत इत्यादाववयवे चरितार्थेन ड- कारेण व्यजंतविशेष एतया व्यपदेशिकत्वात्तेन डि- रंतता बोध्य
। इति चानुवर्तते इति। तच्च पद्यं न तया विपरिणाम्यत इति भावः। सा यकानुसरणेत्विति। प्रथमादिसंज्ञाया यस्मै पद
संज्ञाया बाधे हि परस्मैपदानां विहितो एवेव दुर्लभ इति भावः। पर्यायस्यारिति। तथा चादानीत्यादावा दुर्लभस्येत्या

इतिद्विरितिभावः। प्राणकरीत्येति। सुयदितिसूत्रोक्तरीत्येत्यर्थः। इत्यस्यव्याख्यानमितिस्थानं प्रसंगस्तद्वतियुष्मदीतिनिर-
र्थेतिभावः। त्वंपश्यंतीति। तिङ् अकारकवाचित्वंहिसामानाधिकरण्येति। ऊर्ध्वभेदेनान्वयित्वमितिपावत। तन्वित्सं-
ज्ञकेउ। काणरावित्यर्थेनगुणोभारपितुशतप्रत्ययैरुच्येहंलिहति। लङ्प्रथमेति। वृद्धौत्वेतिपूर्वविप्रतिषेधेनसार्वधा-
तुकेतिगुणोभार। वधातुकसंज्ञांगसंज्ञासायेशत्वेनसमंवाधित्वानुमुत्पत्तौजातायामितिभावः। ननुविभाषोणोरित्यादि
पूर्वात्तरसाहचर्येणधातोः परस्येवडित्वेऽप्याह। इगंतत्वेति। इत्यादिकृतेलावस्थायामेवैवाटिनिर्दिश्यमानपरिभा-
षयालस्यलस्यमीत्यादेशेकृतेरितिभावः। नियमरति। एवंचतद्वहितस्यापिप्रत्ययत्वमर्थवत्त्वंचेत्यादिग्रहणानुव-
त्तावयिनदोषरितिभावः। घुग्नेहणेनेति। इदमुपलक्षणं। राधातुग्रहणेनपुल्लिखितस्यग्रहणात्कार्यकालपक्षे
विशिष्टस्यबुद्धमपिबोध्यं। अवयवित्वायोगादिति। अतएवोस्यपदांतारितिसूत्रभाष्येभिर्गुरिसुसोनर्थकेत्वमु-
क्तं। रडागमापत्तेरिति। नचार्धधातुकस्येडित्वादावार्धधातुकेनधातोरासेपादातोः परस्यार्धधातुकस्येत्यर्थान्न
दोषरितितिवाच्यं। आर्धधातुकसंज्ञायांतुविहितस्यैवनिमित्तत्वेननेननिहितपंचम्यंतस्यैवासेयापत्तौदोषतारव

स्यात्। नन्वगारिति। भगाधिकाएदितिभावः। दुर्वोरत्वारिति। अंगनिमित्तस्याधधातुकस्येत्यर्थोपाज्ञेयमपिबोध्यं। सीयु-
टिकृतेरिति। लावस्थायामितिशेषः। इट्। इडादेशः। पुज्यतरिति। तदयुक्तत्वंचप्रकृतसत्त्वेभाष्यधनितं। स्पसिस्त्रैकैय-
देचस्पष्टं। एतेनागमेकृतेतद्वहितस्याप्यर्थवत्त्वमितिपेनविधिरितिसूत्रस्यैकैयदोक्तमपास्तं। अनिनसन्नप्रैग्रहणानी-
तिमुस्रोताइत्यनर्थकेनेतिसूत्रस्यभाष्यविरोधाच्चेतिरिक्। सुतोमाभूदिति। नचानंत्यस्यपदस्यदेरितितरयोक्तयंप-
चामीत्यादौतत्प्राप्तिरितिवाच्यं। दीर्घग्रहणसामर्थ्येनांत्यविषयेएवतत्संबंधात्। वासघोः। कृतसंबंधत्वागेमाना-
भावात्। तेनवासस्यानंत्यस्यपदस्याचः। मुतः। स्यादंत्यस्यपदस्यदेरितितरयः। आरितितयरकरणेनतुनतद्याहतिः।
। मुतस्यासिद्धत्वात्। अतएवगीः। इतित्यादौदीर्घः। अन्यथातस्यापीदृशितितपरत्वसामर्थ्योदप्रवृत्तिः स्यादीर्घग्रह-
णेतुसतितत्सामर्थ्योदसिद्धस्यापिबाधः। आकारांतरप्रश्लेषेणवारणंतुक्लिष्टं। नत्रतात्पर्यग्राहकाभावात्। अस्तुवातदु-
यायांतरमितिभावः। एतच्चहरत्तानुरोधेनोक्तं। वस्तुतश्चिंत्यमिदं। ताननोर्जेतिसूत्रेजायतेजानातीत्यादौ। इत्यादेशेप-
तोयजीतिदीर्घेणसिद्धेदीर्घेनिर्देशस्यांगहनपरिभाषाज्ञापकत्वयरभाष्यविरोधात्। दीर्घः। जानांभोदस्यारौ। मुताना

पत्यातत्साधनेन जातिदीर्घाच्चारणस्य सार्थकत्वात्। तस्माद्देकत्विकत्वेनेदं शेषविषयेऽप्युक्तप्रवृत्तिरुचिता। दीर्घग्रहणं
 हनिलोपसृतिस्त्रेहल्यसृतिवक्तव्ये लोपग्रहणवदिति बोध्यमिति दिक्। गक्रियासर्वेति। अवयवक्रियासमूहक्रि
 याचेत्यर्थः। अत्यन्तापरदृष्टेस्तस्यावयवशः समग्रशब्दपरेण प्रमाणेन प्रत्यक्षेण दृष्टेत्यर्थः। पूर्वापरीभूतावयवेति त
 द्वांस एकाक्यनं। एकैकस्य एतत्समकालत्वात् प्रत्यक्ष एव। पिंडीभूतानि दर्शयितुमशक्तापिंडीभावस्यैवाभावादि
 तिभावः। अतएवैतच्छेषोभाष्ये सासावनुमानम्येति। पश्चामगोधावतीत्यादौ पश्येत्संस्तानसामान्यपरत्वं तस्याः
 कलानुमेयत्वादिति बोध्यं। एवं चाव्यावर्तकत्वात्परोक्षइति विशेषणमनुपपन्नमिति भावः। शक्तिमतामिति। तां
 विना व्यापाएव शसंभवादिति भावः। एवकार इति। अन्यथैकसंज्ञाधिका एतन्मन्त्रसत्त्वेन संज्ञासमावेशः स्यादिति
 भावः। तत्तु धातोरिति सत्रे भाष्येति प्रसक्त्यादौ धातोरित्यस्य विहितविशेषणतया उक्तत्वेनेहोप्यधिकारतयैवाप
 तावदेतित्यस्याप्रवृत्तिरित्युच्यते। यद्देति। लोपति। सनियतपरिभाषायास्तन्नेतद्विषये प्रवृत्तिः। अविभक्त्याद्यसि
 ध्यायनेरिति भावः। अंतरंगत्वादिति। प्रत्ययविशेषायेह लोपारिलोपाये स्यावर्णमात्राश्रयत्वेन तस्यांतरंगत्वमिति

भावः। प्राप्तेरेवाभावादिति। वलिलोपेयग्रहणप्रत्याख्याननेन तदप्राप्तेऽप्येवमिति बोध्यं। एवं च माधवाद्युक्तं चित्तमेवेति दिक्।
 निषेधायनेरिति। स्पष्टं चेदं संज्ञासत्रे भाष्ये। कर्मधारय इति। एजदंतारित्वात्सौत्रत्वाद्वा विशेषणस्याप्यारिशब्दस्य परनि
 यातरतिभावः। चत्वार एकाचरति। तिजौ चत्वार एकाचरति भाष्ये कैरेषु। कैरीत्येवं। अपदेशिवद्भाष्ये सहाये एव प्र
 वृत्त्येतद्दृष्टेः ऊकारे एकाचत्वेऽप्यस्य भावस्तं भावनां मात्रेणैकदेशिना तपोक्तमिति बोध्यं। हिरुच्यंत एवेति। अवय
 वद्वित्वे हि समुदायस्यावयवांतरस्य चाननुग्रहः स्पष्टवेति भावः। पुनः पुनः प्रवृत्त्या सर्वोवयवानुग्रहः सम इति नवाध्या
 अच एकवारद्वित्वेन स एवेति न्यायेन पुनर्द्वित्वात्प्रवृत्तावेकाद्योभावेन पुनः पुनस्तदप्रवृत्तेः। युगयत्तु सर्वेषां हि प्रणे
 गोऽश्वसः। वाचः क्रम इति त्वात्। प्रकरण इति। पूर्वोभ्यामसदस्यस्य अधिकारस्त्रत्वादेतदर्थत्वाभ्युपगम्य वलुं भुजं हारित्या
 दौ बाहुलकादभ्यासकार्यमिति भाष्ये तु रुजादीनां कदौ द्वित्वत्वं चक्रमं चक्रमं भुजं हारित्या घुदात्तं। एवं चोणादिषु
 द्वित्वविधानमनार्थमिति तन्मते। लोपविधानादिति। रदचाजादेरिति सत्रे भाष्ये स्पष्टं। अनर्थकत्वादिति। स्वस्यार्थ
 वाचकत्वाभावात्वाचकस्य कस्य विद्वद्भावेन घोन कत्वाभावाच्चेति भावः। तस्य शयः शिखसा मर्ष्यादेवेति। इदं कैयरा

श.र.
८

यद्यनुरोधेन। वस्तुतः उपसर्गोत्सुनेत्यादि निर्देशः। तापकादेव विकरणः शित्वस्य पिवाघारे च दृष्ट्यात्वप्रतिपक्षार्थे रुदादिभ्य
एतिरराघर्षे च चारितार्थ्यादिति बोध्यम्। भाषिकारमिति। अर्थवतो भशब्दस्य ग्रहणार्थिभावः। नन्वस्य विधित्वे आमादूहण
मसिद्धवद्भवतो निर्देशार्थः। पप्रत्यसिद्धत्वं तन्निर्देशार्थं च स्यात्। विनिगमनाविरहात्। एवं चाभीपमाभीयेऽसिद्धमित्यर्थेना
मेयिसमानाश्रयत्वनलभ्येतात्र ग्रहणं चानर्थकं स्यात्। अत्र सूत्रे निमित्तानुद्देशे वा

